

Formation of national self-awareness and national consciousness in Azerbaijani youth

Authors **Erestun Bakhshaliyev**, Professor, Azerbaijan State Pedagogical University. Baku, Azerbaijan. E-mail: erestunziya@gmail.com
<https://orcid.org/>
Gariba Rahimova, Assistant professor, Azerbaijan State Pedagogical University. Baku, Azerbaijan. E-mail: qariba648@mail.ru
<https://orcid.org/>
Simnara Haydarova, Assistant professor, Azerbaijan State Pedagogical University. Baku, Azerbaijan. E-mail: simnarah@gmail.com
<https://orcid.org/>

Abstract Educating students in the spirit of moral values is one of the most important tasks of modern education. In the directive documents on educational reforms implemented in our country, the idea of the formation of national self-awareness in the younger generation is set as an important task for specialists working in educational institutions. Among the factors that create the basis for the development of the young generation in the national spirit, national customs and traditions, including the idea of Azerbaijanism are important. Inculcating the idea of Azerbaijanism in teenagers and young people in secondary schools, above all, creates a basis for their national self-awareness and national self-esteem. Strengthening the sense of patriotism and statehood should be accompanied by the promotion of national and moral values. Self-awareness is a very complex, multi-level process, and it has the property of individualizing individuals over time and acquiring new qualities over time. One of the greatest benefits of self-awareness in a person's life is to help him or her gain an active life position. Deep self-awareness, self-esteem as a person, based on the acquisition of a comprehensive active life position of the individual, his principles are important factors, such as the development of views on life. Comprehensive development of the personality is the most important factor, the main requirement of progressive development. Human development is possible due to the individual's hard work on his own activities, self-awareness, character and will.

Keywords Self-esteem, self-consciousness, nationalism, morality, patriotism.

DOI:

To cite this article: Bakhshaliyev E., Rehimova G., Haydarova S. (2020). Formation of national self-awareness and national consciousness in Azerbaijani youth. *Azerbaijan Journal of Educational Studies*. Vol. 691, Issue II, pp.

Article history: Received — ; Accepted —

Azərbaycanlı gənclərdə milli özünüdərk və milli şüurun formalaşdırılması

Müəlliflər **Ərəstun Baxşəliyev**, Professor, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. E-mail: erestunziya@gmail.com
<https://orcid.org/>
Qəribə Rəhimova, Dosent, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. E-mail: qariba648@mail.ru
<https://orcid.org/>
Simnarə Heydərova, Dosent, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. E-mail: simnarah@gmail.com
<https://orcid.org/>

Annotasiya Təhsilalanların mənəvi dəyərlər ruhunda tərbiyə olunması müasir təhsilin ən ümdə vəzifələrindəndir. Ölkəmizdə həyata keçirilən təhsil islahatlarına dair direktiv sənədlərdə də yetişən gənc nəsildə milli özünüdərk formalaşması ideyası təlim-tərbiyə müəssisələrində çalışan mütəxəssislər qarşısında mühüm vəzifə kimi qoyulur. Gənc nəslin milli ruhda inkişafına zəmin yaradan amillərin içərisində milli adət və ənənələr, o cümlədən azərbaycançılıq ideyası mühüm əhəmiyyət daşıyır. Ümumtəhsil məktəblərində yeniyetmə və gənclərə azərbaycançılıq ideyasının aşılınması, hər şeydən əvvəl, onlarda milli özünüdərk və milli özünüqiymətləndirməyə zəmin yaradır. Vətənpərvərlik və dövlətçilik hislərinin gücləndirilməsi milli-mənəvi dəyərlərin təbliği ilə müşayiət olunmalıdır. Özünüdərkə çox mürəkkəb, çoxsəviyyəli prosesdir və o, müəyyən zaman daxilində ayrı-ayrı şəxslərdə fərdiləşmə, zamana görə yeni keyfiyyətlər kəsb etmək xassəsinə malikdir. Özünüdərkətin insan həyatında ən böyük faydalarından biri ona fəal həyat mövqeyi qazandırmaqda yaxından kömək etməkdir. Şəxsiyyətin hərtərəfli fəal həyat mövqeyi qazanmasının əsasında onun özünü dərinlən dərk etməsi, bir şəxsiyyət kimi qiymətləndirməsi, həyata baxışlarını, həyat prinsiplərini işləyib hazırlaması kimi mühüm amillər durur. Şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafı, təkmilləşməsi irəliyə doğru mütərəqqi inkişafın ən mühüm amili, ən əsas tələbi kimi təzahür edir. İnsanın inkişafı, şəxsiyyətin öz fəaliyyəti, özünü dərk etməsi, xarakteri və iradəsi üzərində gərgin işləməsi sayəsində mümkün olur.

Açar sözlər Açar sözlər: Mənlik, özünüdərk, millilik, əxlaq, vətənpərvərlik.

DOI:

Məqaləyə istinad: Baxşəliyev Ə., Rəhimova Q., Heydərova S. (2020). Azərbaycanlı gənclərdə milli özünüdərk və milli şüurun formalaşdırılması. «Azərbaycan məktəbi». № 2 (691), səh.

Məqalə tarixəsi: Göndərilib — ; Qəbul edilib —

Giriş / Introduction

Milli özünüdərk və özünüqiymətləndirmə Azərbaycan gənclərinin şəxsiyyət kimi formalaşmasında ən başlıca amillərdən biri olmaqla bərabər, həm də onların mənəvi simasını səciyyələndirən sosial-psixoloji aktdır. Ona görə də təhsilalanların mənəvi dəyərlər ruhunda tərbiyə olunması müasir təhsilin ən ümdə vəzifələrindəndir. Ölkəmizdə həyata keçirilən təhsil islahatlarına dair direktiv sənədlərdə də yetişən gənc nəsildə milli özünüdərk formalaşması ideyası təlim-tərbiyə müəssisələrində çalışan mütəxəssislər qarşısında mühüm vəzifə kimi qoyulur. Yetişən gənc nəslin milli ruhda inkişaf etdirilməsinə zəmin yaradan amillərin içərisində isə milli adət və ənənələr, o cümlədən azərbaycançılıq ideyası mühüm əhəmiyyət daşıyır. Ümumtəhsil məktəblərində yeniyetmə və gənclərə azərbaycançılıq ideyasının aşılınması, hər şeydən əvvəl, onlarda milli özünüdərk və milli özünüqiymətləndirməyə zəmin yaradır.

Əsas hissə / Main part

Millilik və ümumbəşəriyyətin vəhdətindən çıxış edən bu məfkurənin – azərbaycançılıq ideyasının məzmunu Azərbaycanda ilk dəfə ümümmilliyət lideri Heydər Əliyev tərəfindən açılmışdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və bu azərbaycançılıq – Azərbaycanın dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq [Baxşəliyev Ə.T. 2011, s.218]. Ulu öndərin irəli sürdüyü bu fikrə istinad edərək demək olar ki, azərbaycançılıq, ana dilini, mədəniyyətini, incəsənətini, zəngin mənəvi dəyərlərini və tarixin sınaqlarından çıxan adət-ənənələrini yaşada bilənlər onları öz milli məfkurəsinə çevirə bilirlər. Bunun üçün ilkin şərt kimi təhsilalanlara milli mənlik şüuruna güclü təsir edən biləcək didaktik materiallar əsasında məlumatlar verilməli, burada əsas diqqət azərbaycançılıq ideyasını şərtləndirən əsas xüsusiyyətlərə yönəldilməlidir.

İnsanın xoşbəxtliyi müxtəlif meyarlarla ölçülə bilər, ancaq Vətən uğrunda ölmək daha böyük xoşbəxtlikdir. Azərbaycan xalqı tarixin bütün dövrlərində qəhrəmanlar yetirmiş bir toplum olduğu üçün XX əsrin sonlarında baş vermiş hadisələr, xüsusən Ermənistanın Azərbaycana xaincəsinə təcavüzü zamanı da vətənpərvər və cəsur insanların çoxluğu təbii qəbul edilməlidir. Vətənin belə bir çətin zamanında mərd, sadıq gənclərə böyük ehtiyac olduğunu nəzərə alsaq, gənclərdə vətənpərvərlik və vətəndaşlıq hislərinin daha da gücləndirilməsi sahəsində məqsəduyğun və sistemli iş aparılması sistemli xarakter daşmalıdır [Əliyeva V.A. 1999, s.160].

Əsl böyük fəlsəfə fərdi «mən»lə dünya arasındakı münasibəti əks etdirir. Belə ki, fərdi «mən» ümumbəşəri və milli «mən»ləri ehtiva etmək imkanına malik

olduğundan, daha zəngindir. Lakin fərdi «mən» heç də həmişə özünü dərk edə bilmir. Ayrı-ayrı fərdlərin özünüdərk yolu milli və ümumbəşəri özünüdərklərin ancaq müəyyən elementlərini ehtiva edir [Əliyeva V.A. 1999, s.155].

Müharibə şəraitində olan Azərbaycanda milli şüurun inkişafı və vətənpərvərliyin yüksəldilməsi hər zaman diqqət mərkəzində olan məsələlərdəndir. Azərbaycanın qarşısında duran problemlərin həlli məhz gənclərin milli vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə edilməsindən, onlarda yüksək dövlətçilik şüurunun, mənsub olduğu millətə və dövlətə məhəbbət hislərinin formalaşdırılmasından çox asılıdır. Beləliklə, düzgün tərbiyə və tədrislə bu sahədə inkişafa nail olmaq mümkündür. Hər bir insanın mənəvi həyatı onun ailəsində aldığı tərbiyə ilə ölçülür. Şübhəsiz ki, uşaqların milli və mənəvi ruhda böyümələri üçün həm valideynlərin, həm də təhsil müəssisələrinin üzərinə böyük yük düşür. Vətənpərvərlik yalnız öz millətinin dəyərlərinə aludəçilik demək deyil. Milli əxlaqımızın mühüm hissəsini təşkil edən islami dəyərlərə hörmət milli vətənpərvərlik tərbiyəsinin inkişafında xüsusi rolu olan bir amildir.

Məlum olduğu kimi, milli ideologiyanın əsasında azərbaycançılıq dayanır. İnsanda vətənpərvərlik hissi qəhrəmanlığın əsasını qoyan amildir. Müstəqil dövlətdə yaşayan hər bir gənc, ilk növbədə bu dövlətin müstəqilliyinin qorunmasını özünün əsas vəzifəsi və məqsədi hesab etməlidir. Gənclər bilməli və dərk etməlidir ki, Azərbaycan üçün dövlət müstəqilliyi ən böyük hadisədir və bu bilik vətənpərvərlik hissənin aşılınması vasitəsilə təlqin edilə bilər. Milli şüur hər bir insanın mənsub olduğu millətə və vətənə bağlılıq hislərini əks etdirən, öz hərəkət və davranışına, düşüncə tərzinə, baxışlarına olan münasibətlərin məcmusudur.

Hər bir mənəvi dəyərləri, milli adət-ənənələri özündə ehtiva edən milli şüurun formalaşmasında soy-kökə qayıdış, milli əxlaq, vətənə məhəbbət, vətənpərvərlik və qürur hisləri kimi mühüm göstəricilərlə yanaşı özünüdərk, öz layiqli yerini müəyyənləşdirmə kimi hislər əsas rol oynayır. Milli özünüdərk amili vətənin müstəqilliyinin qorunmasına, yetişmək-də olan gənclərin mənəvi tərbiyəsinə müsbət təsir göstərir. Özünü dərk edən, milli şüura sahib olan insanın doğma vətəninə sevməməsi isə mümkün deyil. Belə məsuliyyətli işin yüksək səviyyədə təşkilinin əsas vəzifələrindən biri təhsil müəssisələrində hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsinin rolunu yüksəltməkdən ibarətdir [Baxşəliyev Ə.T. 2008, s.400].

Hər bir ölkənin gələcəyi onun gənclərinin düşüncə tərzindən, intellektual səviyyəsindən, milli ruhdan və digər amillərdən asılıdır. Azərbaycan gəncliyi bütün dövrlərdə ölkənin taleyüklü məsələlərinə münasibətdə, həlledici məqamlarda öz aktivliyi və vətəndaşlıq mövqeyi ilə seçilib. Ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən sonra gənc nəslin üzərinə daha böyük məsuliyyət düşüb. Müstəqilliyin əldə edilməsində olduğu kimi, onun qorunub saxlanması da gənclərin rolu danılmazdır. Gənc nəsil həm də xalqın əsrlər boyu yaratdığı ənənələri, milli

mədəniyyəti yaşadır və gələcək nəsillərə ötürür.

Milli özünüdərk gənclərdə vətənpərvərlik hissi yaradır. Müasir dünyada gəncləri Vətəni sevməyə, onları milli kimliyini dərk etməyə yönəltmək vətənpərvərliyin atributlarından hesab olunur. Çünki hazırda dünyada elə proseslər cərəyan edir ki, Vətəni sevməyən, vətənpərvərlikdən uzaq olan gənclər istər-istəməz yad təsirlərin altına düşmək məcburiyyətində qalırlar.

Gənclərin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunmasında milli şüurun inkişaf etdirilməsi vacib məsələdir. Bu isə olduqca mürəkkəb bir prosesdir. Qətiyyətlə demək olar ki, hazırda ölkədə bu istiqamətdə iş sistemli şəkildə aparılır. Lakin bu məsələdə müasir texnologiyalardan da istifadəyə ehtiyac yaranır. Məlum olduğu kimi, bugünkü gənc olduqca informasiyalı və məlumatlıdır. Belə bir şəraitdə təbliğat və maarifləndirmə işi elə aparılmalıdır ki, hər bir təhsilalan cərəyan edən məsələlərin onun həm özünə, həm cəmiyyətə, həm ailəsinə, həm dövlətə, həm də mənsub olduğu millətə faydalı olduğuna inansın. Millət – insanların özündə ictimai inkişafın xüsusi formasını əks etdirən, iqtisadi və siyasi həyatın ümumiliyi, vahid dövlət, ərazi, dil, mədəniyyət, psixologiya, məişət, milli şüur və milli xarakter zəminində təşəkkül tapan sabit birlikdir. Bu tərifdə, demək olar ki, millət anlayışını xarakterizə edən bütün əsas məqamlar cəmləşib. Mütəfəkkir dühalar qeyd edib ki, «Birləşməyi bacarmayan cəmiyyət millət ola bilməz. Millət odur ki, ən çətin anda birləşir və özünü təsdiq edir». Bu isə o anlama gəlir ki, milli mənlilik şüuruna dəyər verən, öz keçmişini unutmayan, gələcəyinə nikbin baxan, mədəniyyətlərinə sahib çıxan millət böyükdür və yaşamağa layiqdir» [Baxşəliyev Ə.T. 2008, s.350].

Gənclərimiz dərk etməlidir ki, millətə etnik-siyasi birlik forması kimi yanaşıldıqda, milli dövlətçilik və milli şüur milli varlığın zəruri ünsürü kimi müəyyən edilir. Mütəxəssislərin fikrincə, millətlərin varlığını siyasi, sinfi, elmi-texniki, ictimai quruluş və s. amillərlə deyil, məhz etnik amillərlə müəyyən etmək daha düzgündür. Milli şüur uzun bir tarixi inkişaf prosesinin məhsuludur. Onun inkişafında bütün ictimai-siyasi hadisələr, sosial sarsıntılar, milli mübarizə motivləri öz izini qoyur. Bunun ən bariz nümunəsi kimi erməni qəsbkarlarının torpaqlarımızı işğal etməsi nəticəsində təbiətə vurulan ziyanları göstərmək olar. Bu, milli və ekoloji şüurun inkişaf etdirilməsini tələb edir. Burada milli şüurun bir komponenti olan milli mənlilik şüurunun inkişafı böyük rol oynayır. Milli mənliliyin əsasını hər bir fərdin mənsub olduğu millət və ya xalqın onu əhatə edən sosial həyatın bütün sahələrinə bəslədiyi subyektiv əqidəsi təşkil edir. Milli mənliliyə vətəni sevmək, doğma yurda məhəbbət bəsləmək, təbii sərvətləri qorumaq və s. ilə bağlı olan sosial keyfiyyətlər daxildir. Milli mənlilik şüuru sayəsində millət, xalq və etnik qrup maddi və mənəvi sərvətlərinin tarixi inkişaf xüsusiyyətlərini, sosial-etnik cəhətlərini bütün dolğunluğu ilə dərk edir.

Mütəxəssislər hesab edir ki, milli düşüncə tərzini milli-mənəvi dəyərlərdən

milli özündərkə bir keçiddir. Belə ki, bir xalqda milli-mənəvi dəyərlər o vaxt milli öznəməxsusluq səviyyəsində meydana çıxır ki, həmin xalqda milli oyanışa, özündərkə ehtiyac yaranır. Milli düşüncənin yüksəlməsi ilə özünüdərk prosesi başlayır. Lakin hər bir anlayış milli özünüdərk səviyyəsində yüksəlib, milli düşüncəyə çevrilə bilməz. Milli oyanış, milli özünüdərk və bu kimi digər anlayışlar ciddi elmi, fəlsəfi, iqtisadi, siyasi və s. əsasları olarsa, milli mənəviyyat səviyyəsində, daha sonra milli düşüncəyə qədər yüksələ bilər. Milli düşüncədən fərqli olaraq milli özünüdərk hər hansı bir etnik kütlənin başqalarından fərqi dərk edib, özünü bir millət kimi təsdiq etməsidir. Gənclərə bu ideya aşılmalıdır ki, mənəvi dəyər də, milli ideya da xalqın soykökü, dili, dini və başqa vacib əlamətlərini əks etdirir. Hər bir xalq özünün milli xüsusiyyətlərini qoruyub saxlamaq üçün bir çox sərvətlərini, o cümlədən dilini, müstəqilliyini, dini-fəlsəfi dünyagörüşünü, mədəniyyətini milli mənəvi dəyərlər, yaxud da milli düşüncə kimi yaddaşlarda yaşadır və nəsillərdən-nəsillərə ötürür. Heç şübhəsiz ki, bu ideyanın daşıyıcısı olan gəncin vətənpərvərliyinə şübhə ilə yanaşmaq düzgün olmaz [Baxşəliyev Ə.T. 2008, s.255].

Təcrübə milli mənlilik şüuru və vətənpərvərlik hislərinin bəşəriyyətin real tərəqqisi, elm, texnika, idman və iqtisadiyyatın inkişafı istiqamətində əhəmiyyətli rol oynadığını göstərir. Gənclərdə olan vətənpərvərlik hissi onları birləşdirir, mübarizliyə səsləyir, əsl vətəndaş kimi formalaşmasına bilavasitə təsir edir. Bu, eyni zamanda elmin, texniki tərəqqinin inkişafına yol açır. Uşaqların və gənclərin milli mənlilik şüurunun və vətənpərvərlik hislərinin tərbiyəsində bəzi meyarlar böyük əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, öz kökünə bağlılıq vətənin, xalqın tarixini dərinləndirən bilmək, soy-kökünə hörmət göstərmək kimi meyarları özündə birləşdirir. Emosional meyarlar digər insanlara hörmət, ana yurda, doğma təbiətə məhəbbət, təbii sərvətlərə qayğıyı ifadə edir. Fəaliyyət meyarı isə gənclərin müəyyən sahədə qabiliyyətini, özünüdərk etmə bacarığını, vətənin, torpağın şərəfini öz şərəfindən üstün tutmağı əks etdirir. Bu meyar tarixi abidələri, dövlət əmlakını qorumağı, yaşlı insanların, kiçikyaşlı uşaqların qayğısına qalmağı, sağlam həyat tərzi keçirməyi, ətraf mühitə qayğıyı, fiziki və mənəvi kamillik prinsiplərini əsas götürür.

Mütəxəssislər burada əsas diqqətin onların bir-biri ilə qarşılıqlı münasibətlərinə, əxlaqi və mənəvi dəyərlərinin formalaşmasına yönəldiyini deyirlər. Vətəndaşlıq mövqeyinin formalaşması, eyni zamanda, milli mədəniyyətə, adət-ənənələrə, ana dilinin qorunmasına, doğma yurda məhəbbətə, vətən qarşısında öz borcunu yerinə yetirməyə, sağlam həyat tərzinə diqqətin artırılmasını tələb edir [Baxşəliyev Ə.T. 2008, s.222].

Mənlilik şüuru hər bir şəxsin daxili xarakterini, insanlara, cəmiyyətə olan münasibətini bildirir. Sosial şəraitdən asılı olaraq mənlilik şüuru dəyişir. Yəni insan öz hərəkət və davranışını sərbəst surətdə seçir, başqaları qarşısında

məsuliyyət daşdığına dərk edir. Bu cür şüura malik olan insan özünüdərlil və özünüdərhakimə qabiliyyətinə malik olur. Beləliklə, qeyd etmək lazımdır ki, milli mənlək şüuru ekoloji şüurun yaranmasına, gənclərin özünü dərk etməsi prosesinə təsir göstərir.

Mütəxəssislərin qənaətinə, gənclərin vətənpərvərlik ruhunun inkişafında milli-mənəvi dəyərlərə sadiqlik də xüsusi rol oynayır. Belə ki, milli-mənəvi dəyər dedikdə, hər bir xalqa məxsus olan sərvətlərin, adət-ənənələrin, mədəni irsin, dini-fəlsəfi baxışların formalaşması nəzərdə tutulur. Bu dəyərlər millətin varlığını ortaya qoyan əsas faktorlardan biri olan mənəviyyatla sıx bağlıdır. İdeoloqlar hesab edir ki, milli-mənəvi dəyərlərin yaradıcısı millətin ayrı-ayrı üzvləri olsa da, həmin üzvlərin mənəvi-ideoloji, əxlaqi ideyaları sonralar bütövlükdə cəmiyyətin ümumi sərvətinə çevrilir. Azərbaycan xalqı da milli dilini, düşüncəsini, xarakterini, inancını, dinini, adət-ənənələrini və s. məhz milli-mənəvi dəyərlər şəklinə qoruyub saxlayır.

Özünüdərkətmə və özünüdəriymətləndirmənin fundamental əsaslarını müəyyənləşdirmək üçün onun formalaşmasının psixoloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi əsas və zəruri şərtədir. Burada özünüdərkətmənin ontogenetik inkişafda təşəkkül və təzahür xüsusiyyətlərinin, təlim-tərbiyə prosesində gərəkləşməsinin ayrı-ayrı cəhətlərinin öyrənilməsi də aktual məsələlərdən biridir. Digər tərəfdən, özünüdərkətmənin ayrı-ayrı yaş dövrlərində inkişaf dinamikasını, davranış və fəaliyyətdə nə kimi yeni xüsusiyyətlərə malik olmasını müəyyənləşdirmək üçün də, onun formalaşmasının psixoloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi çox vacibdir. Fikrimizcə, formalaşmanın xüsusiyyətlərini dəqiq müəyyən etmədən özünüdərkətmə və özünüdəriymətləndirmə probleminin ümumi mənzərəsi haqqına fikir söyləmək çətin olardı.

Özünüdərkətmə çox mürəkkəb, çoxsəviyyəli prosesdir və o, müəyyən zaman daxilində ayrı-ayrı şəxslərdə fərdiləşmək, zamana görə yeni keyfiyyətlər kəsb etmək xassəsinə malikdir. Özünüdərkətmənin insan həyatında ən böyük faydalarından biri ona fəal həyat mövqeyi qazandırmaqda yaxından kömək etməkdir. Şəxsiyyətin hərtərəfli fəal həyat mövqeyi qazanmasının əsasında onun özünü dərinədən dərk etməsi, bir şəxsiyyət kimi qiymətləndirməsi, həyata baxışlarını, həyat prinsiplərini işləyib hazırlaması kimi mühüm amillər durur. Şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafı, təkmilləşməsi irəliyə doğru mütərəqqi inkişafın ən mühüm amili, ən əsas tələbi kimi təzahür edir. İnsanın inkişafı, şəxsiyyətin öz fəaliyyəti, özünü dərk etməsi, xarakteri və iradəsi üzərində gərgin işləməsi sayəsində mümkün olur.

Bu problemlə bağlı çoxsaylı tədqiqatlar İ.İ.Cesnokovanın adı ilə bağlıdır. Müəllif qeyd edir ki, ontogenetik inkişafın ilkin mərhələlərində uşaq özünü və başqalarını fərqləndirə bilmir. O, sadəcə olaraq özünün aktiv hərəkətlərini və böyüklərin köməyi ilə etdiyi hərəkətləri qismən differensiasiya etmək iqtidarındadır.

Belə olan halda aktiv və passiv hərəkətlər onlar tərəfindən tam fərqləndirilə bilməz. Uşağın bədəninin ayrı-ayrı hissələri ilə oynaması tədricən fiziki mənin dərk olunmasına, deməli aktiv və passiv hərəkətlərin differensiasiyasına imkan yaratmış olur [Tuncel Altun Körpü. 1999, s.160].

Ayrı-ayrı tədqiqatçılar özünüdərkətmənin ilkin təzahürü kimi özünüduyma və özünüayırdetmə qabiliyyətlərinin ortaya çıxmasını əsas götürür. Yaş və pedaqoji psixologiyada zəngin tədqiqatları ilə məşhur olan müəlliflər özünüdərkətmənin ilkin təzahürlərinin altı aylıq uşaqlarda mövcudluğunu eksperiment vasitəsilə təsdiqləməyə çalışmışlar. A.Vallonun fikrincə, özünü ətraf aləmin predmetlərindən ayrılmış şəkildə təsviri zamanı uşaq predmetlərin fərqləndirilməsini özünəməxsus şəkildə, sensor sferanın köməyi ilə həyata keçirir. O, əşyalarla manipulyasiya zamanı yalnız əşyaları deyil, həm də özünü tanıyır [Tuncel Altun Körpü. 1999, s.163]. Deməli, özünüdərkətmənin təşəkkülü fəaliyyət prosesi ilə bağlıdır. Sonrakı dövrlərdə isə bilik imkanlarının artması onun digər elementlərinin meydana çıxmasını şərtləndirir.

Özünüdərkətmə çoxcəhətli bir proses olduğu üçün onu birtərəfli şəkildə öyrənmək olmaz. Hətta bəzi tədqiqatçılar ona aktiv «mənlilik şüuru» kimi də baxırlar. Qeyd etdiyimiz kimi, özünüdərkətmə mənlilik şüuru ilə eyniləşdirilir və qarşılaşdırılır.

Özünüdərkətmənin və «Mənlilik şüuru»nun sistemli izahı V.V.Stolin tərəfindən verilmişdir. O, «Mənlilik şüuru»nun quruluşunu şaquli və üfüqi olmaqla iki yerə bölmüş, eyni zamanda şaquli quruluşu üç inkişaf səviyyəsini aid etmişdir: sosial, fərdi və şəxsiyyət səviyyələri. Fərdi səviyyədə insanın özünü dərk etməsinin əsasında insanın fərdi xüsusiyyətləri durur. Sosial səviyyədə insanın özünü sosial dərk etməsi, yəni sosial normaların və qaydaların dərk edilməsi nəzərdə tutulur. Şəxsiyyət səviyyəsində isə insanın öz şəxsi xüsusiyyətlərinin, xarakter, qabiliyyət, motiv və həyatın mənasını seçmək kimi cəhətlər durur [Tuncel Altun Körpü. 1999, s. 134].

Mənlilik şüuru dedikdə, insanın özünün tələbat və qabiliyyətlərinə, fikir və hislərinə, davranış və fəaliyyət motivlərinə şüurlu münasibəti nəzərdə tutulur. Burada şüurun bütün xüsusiyyətləri insanın «mən»i vasitəsilə əks olunur və şəxsiyyət hadisəsinə çevrilir. Mənlilik şüuru ikili səciyyə daşıyır. Onda eyni vaxtda həm «mən»ə (subyektə), həm də «qeyri-mən»ə (obyektə) münasibət əks olunur. Məsələn, uşaq öz əlini dişlədikdə ağrı hiss edir, başqa adamların əlini dişlədikdə isə bunu hiss etmir. Deməli, o, öz əli ilə digər adamların əlini fərqləndirməyi bacarır [Tuncel Altun Körpü. 1999, s.130].

Mənlilik şüuru özünə «kənardan» baxmaq qabiliyyəti ilə sıx bağlı olduğundan insana öz şüuruna tənqidi yanaşmağa və onun analizatorlar vasitəsilə aldığı duyğularla müqayisəsini aparmağa kömək edir. Nə qədər ki, insan özünə özü və başqaları tərəfindən qavranılan obyekt kimi baxmır, o, özünənəzarəti, özünütənqidi,

özünüdəkmilləşdirməni və özünüdərbiyəni həyata keçirmək kimi bir fəaliyyətin öhdəsindən gələ bilməz [Rzayeva G.Y. 2013, s.306].

Müasir dövrdə gənc nəslin milli identikliyinə, mənlik şüurunun, özünüdərkini və özünü qiymətləndirməsinin məqsədyönlü formalaşdırılmasına ciddi ehtiyac duyulur. Bu məsələnin psixoloji mahiyyətinin aydınlaşdırılması, milli mənlik şüurunun və şərhələrinin düzgün müəyyənəşdirilməsi olduqca zəruridir. Çünki müasir şəraitdə şagirdlərin, xüsusilə yeniyetmələrin, gənclərin milli mənlik şüurunun formalaşdırılmasının təşkili bu psixoloji fenomenlərin mahiyyət və mexanizmlərinin qeyd edilən istiqamətdə araşdırılmasını tələb edir.

O da qeyd olunmalıdır ki, humanizmin, tolerantlığın, multikulturalizmin müasir Azərbaycan gənclərinin həyat tərzinə çevrildiyi indiki dövrdə vətəninə bağlılıq, torpağına sevgi, dövlətinə sədaqət, milli özünüdərk müasir Azərbaycanlı gənclərin simasını səciyyələndirən xüsusiyyətlərdəndir.

Nəticə / Conclusion

Milli mənlik, milli özünüdərk şəxsiyyətin özünü tanıması və dərk etməsi prosesi ilə əlaqədar olub yüksək əxlaqi keyfiyyətləri formalaşdırır. Öz məninə qeyri-məndən ayıran ,özünün fiziki, psixi, əxlaqi və mənəvi keyfiyyətlərini obyektiv qiymətləndirməyi bacaran yeniyetmələr azərbaycançılıq ideyasını bütövlükdə dərk edərək formalaşır. Belə formalaşma onun milli- mənlik şüurunun formalaşması kimi dəyərləndirilir. Bu prosesdə təlim-tərbiyə müəssisələrində çalışan bütün pedaqoji işçilərin, xüsusilə məktəb psixoloqlarının, məktəb rəhbərlərinin, fənn müəllimlərinin üzərinə böyük məsuliyyət düşür.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat / References

1. Baxşəliyev Ə.T. (2008). Azərbaycanca psixoloji fikrin təşəkkülü, inkişafı və müasir vəziyyəti. Bakı, «Zərdabi LTD», 528 s.
2. Baxşəliyev Ə.T. (2011). Azərbaycan milli-mənəvi dəyərlərinin sosial-psixoloji mahiyyəti. Bakı, 528 s.
3. Əliyev R.İ. (1995). Şagird şəxsiyyətinin formalaşmasının milli xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması. Bakı, «Maarif».
4. Əliyeva V.A. (1999). Kiçik məktəblilərdə özünüqiymətləndirənin təşəkkül xüsusiyyətləri, diss.psixol.elmlər namizədi dərəcəsi almaq üçün. Bakı, 199 s.
5. Əlizadə Ə.Ə., Bayramov Ə. S. (2003). Sosial psixologiya. Bakı, «Qapp-Poliqraf», 356 s.
6. Əsgərov V. (2016). Azərbaycanın milli qəhrəmanları. Bakı, 250 s.
7. Göyüşov Z.B. (1978). Daxilə pəncərə. Bakı, «Azərnəşr», 198 s.

8. Rzayeva G.Y. (2013). Özünüqiymətləndirmə psixoloji tədqiqat obyektı kimi. «Dil və ədəbiyyat» beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, №1(85), 324-326 s.
9. Talıbov Y.R., Sadıqov F.B., Quliyev S.M. (1998). Gənclərin mənəvi tərbiyə problemləri. Bakı, «Ünsiyyət», 152 s.
10. Bekir Onur. (1997). Gelişim psixolojisi, yetişkinlik, yaşlılıq, ölüm. İmge Ritabeyi Yayınları, Ankara, 368 s.
11. Rital L. Atkinson, Riçard C. Atkinson, R.Hulçard. (1995). Psixolojiye giriş, I Sosial Yayınlar, Celaloğlu, İstanbul, 480 s.
12. Tuncel Altun Körpü. (1999). Beden yapısı, yüz yapısı və karkter. Heyat, İstanbul, 171 s.